

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
кафедра соціальної роботи та інклюзивної освіти

Допущено до захисту
Завідувач кафедри
 Катерина ПЕТРОВСЬКА
«22» листопада 2025

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка другого (магістерського)
рівня вищої освіти, групи м22СР(б)
Галузь знань 23 Соціальна робота
Спеціальність 231 Соціальна робота
Освітньо-професійна програма:
Поствоєнна соціально-психологічна реабілітація
Альбіна МУСІЄНКО

Керівник:
к. пед. н., доц. Анастасія ТУРГЕНЄВА

Рецензент:
к. пед. н., доц. Анастасія ПОПОВА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ.....	7
1.1. Поняття та зміст соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей.....	7
1.2. Нормативно-правова база соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей в Україні.....	18
1.3. Соціальні ризики та потреби військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах війни.....	26
Висновки до першого розділу.....	31
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ НА РІВНІ ГРОМАДИ.....	33
2.1. Аналіз сучасного стану надання соціально-правових послуг військовослужбовцям та членам їхніх сімей.....	33
2.2. Напрями удосконалення практики соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей.....	41
Висновки до другого розділу.....	46
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51

ВСТУП

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України з 2022 року суттєво підвищила значення соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. В умовах тривалого воєнного стану держава відповідно до ч. 5 ст. 17 Конституції України зобов'язана забезпечувати підсилені гарантії особам, які беруть участь в обороні країни. У цьому контексті питання реальної доступності компенсацій, соціальних виплат, медичної, реабілітаційної та психологічної допомоги набуває першочергового значення.

Попри наявність спеціального Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», чинна нормативно-правова база залишається фрагментованою, розпорошеною між різними законами, постановами та підзаконними актами, що ускладнює практичну реалізацію гарантованих прав. На це вказує В. Циганок, підкреслюючи відсутність системності та єдиних підходів у сфері соціального забезпечення військових; К. Бортняк та В. Цьомра акцентують на проблемах судового й адміністративно-правового захисту, тоді як А. Ковтун звертає увагу на зростання соціальних викликів у контексті національної безпеки. У працях Л. Мазуренко наголошується на необхідності модернізації державної політики у цій сфері.

Ситуацію додатково ускладнюють зростання кількості поранених, загиблих і зниклих безвісти, збільшення потреб у реабілітації, протезуванні, психологічній підтримці, а також значне навантаження на сім'ї військовослужбовців. Саме родини загиблих, військових у полоні чи зниклих безвісти стикаються з найбільшими труднощами у доступі до гарантій – від збирання документів до взаємодії з різними державними інституціями. Водночас численні позиції Конституційного Суду України підтверджують пріоритетність соціальних прав військовослужбовців і необхідність їх реального, а не декларативного забезпечення.

Окремим аспектом актуальності є виявлений у сучасних дослідженнях та практиці розрив між нормативно визначеними гарантіями й фактичним їх виконанням. Йдеться про труднощі оформлення статусів, проблеми з доступом до виплат, черги на реабілітацію, перевантаженість соціальних служб та недостатність інтегрованих послуг на рівні громад. Це призводить до того, що значна частина сімей військовослужбовців не може реалізувати свої права у повному обсязі, що підтверджується аналітичними матеріалами державних установ, громадських організацій та судовою практикою.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена не лише необхідністю вдосконалення нормативної бази, але й потребою в комплексному аналізі реального функціонування системи соціально-правового захисту, виявленні проблем доступу до послуг, вивченні потреб військовослужбовців і членів їхніх сімей та визначенні шляхів підвищення ефективності практичної роботи на рівні громад, соціальних служб, медичних закладів та неурядового сектору. Зростання масштабів людських втрат, поранень, психологічних травм і соціальних ризиків робить це дослідження особливо важливим для забезпечення гідних умов життя Захисників і Захисниць України та стійкості українського суспільства загалом.

Об'єкт дослідження – система соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей в Україні.

Предмет дослідження – зміст та особливості здійснення соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати зміст і структуру соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, проаналізувати сучасний стан його реалізації на рівні територіальної громади та визначити напрями удосконалення практики надання соціально-правових послуг.

Завдання дослідження:

1. Розкрити зміст, структуру та специфіку соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей.
2. Проаналізувати нормативно-правову базу соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей в Україні.
3. Визначити основні соціальні ризики та потреби військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах війни.
4. Дослідити сучасний стан надання соціально-правових послуг військовослужбовцям та членам їхніх сімей.
5. Обґрунтувати та запропонувати напрями удосконалення практики соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей із урахуванням виявлених потреб і можливостей територіальної громади.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс різноманітних *методів дослідження*:

- теоретичні методи: аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукових джерел – для уточнення базових понять і підходів; порівняльно-правовий аналіз – для зіставлення норм законодавства та їх практичної реалізації;
- емпіричні методи: вивчення та аналіз документації уповноважених установ, що здійснюють соціально-правову підтримку населення (локальні програми, звіти, статистичні матеріали, реєстри наданих послуг); опитування військовослужбовців та членів їхніх сімей щодо доступу до послуг;
- прогностичні методи – для визначення можливих напрямів розвитку системи соціально-правового захисту на рівні громади;
- статистичні методи: кількісний аналіз (обробка статистичних даних про кількість отримувачів послуг, структуру звернень, поширеність проблем); якісний аналіз текстів інтерв'ю, звітів, нормативних актів; графічна інтерпретація результатів; контент-аналіз нормативних документів

та аналітичних звітів щодо соціально-правового захисту військовослужбовців.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг магістерської роботи становить 58 сторінок, основний зміст викладено на 50 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ

1.1. Поняття та зміст соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей

В умовах повномасштабної збройної агресії проти України питання належного соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей набуває особливої гостроти. Зростання кількості військових, які зазнали поранень, отримали інвалідність, перебувають у полоні або загинули, а також посилення соціальної вразливості їхніх родин зумовлюють потребу в системній та комплексній підтримці з боку держави й суспільства. У цих умовах важливо не лише декларувати гарантії та пільги, а й чітко усвідомлювати зміст і структуру соціально-правового захисту, його місце у загальній системі захисту прав людини та соціальної політики держави. Теоретичне осмислення базових понять, що стосуються соціального, правового та соціально-правового захисту, дає змогу визначити специфіку підтримки, яка адресована саме військовослужбовцям та їхнім сім'ям, а також виявити ключові напрями її удосконалення. Саме тому аналіз понятійно-категоріального апарату є вихідною передумовою для подальшого дослідження сутності, змісту й механізмів реалізації соціально-правового захисту цієї категорії населення.

У науковій та нормативно-правовій літературі найчастіше використовуються терміни «соціальний захист», «правовий захист» та «соціально-правовий захист», кожен із яких має власне змістове навантаження та функціональне призначення. Дослідженню проблем соціального захисту та соціальної підтримки різних категорій населення, зокрема вразливих груп, присвячені праці О. Безпалько, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Тютті та інших вітчизняних науковців, які закладають

важливе теоретичне підґрунтя для аналізу механізмів державної соціальної політики [7; 15].

Поняття «соціальний захист» традиційно трактується як система державних і недержавних заходів, спрямованих на забезпечення належних умов життя, підтримку соціальної стабільності та попередження соціальних ризиків [7]. На думку Л. Тютті, соціальний захист невіддільний від створення необхідних матеріальних і фінансових умов для підтримання нормальної життєдіяльності людини, що реалізується через систему соціальної допомоги, пілг і послуг, закріплених у законодавстві. У межах соціальної роботи цей термін охоплює надання соціальних послуг, матеріальної допомоги, пілг, соціального супроводу, реабілітаційних програм. На думку більшості науковців, соціальний захист передбачає компенсацію чи мінімізацію негативних наслідків, які виникають унаслідок хвороб, інвалідності, втрати працездатності, поранення, загибелі годувальника або інших обставин, що потребують втручання держави та суспільства [7].

У свою чергу, «правовий захист» визначається як система юридичних норм, механізмів і процедур, що забезпечують реалізацію прав і свобод особи, їх охорону від порушень та відновлення у разі їхньої втрати чи обмеження [9; 10]. Як підкреслює Р. Пінчук, правовий захист військовослужбовців спирається на комплекс спеціальних законів і підзаконних актів, які регулюють питання соціального і правового захисту, пенсійного забезпечення, житлових гарантій та інших аспектів статусу військових [34]. Правовий захист передбачає надання правової допомоги, доступ до правосуддя, захист від дискримінації, гарантії соціального та правового статусу. Він охоплює юридичні інструменти – закони, підзаконні акти, адміністративні процедури, а також діяльність відповідних державних органів [7].

Поняття «соціально-правовий захист» інтегрує соціальні та правові аспекти підтримки людини, визначаючи комплекс заходів, спрямованих не

лише на забезпечення соціальних гарантій, а й на правове супроводження їх реалізації. На нормативному рівні, відповідно до сучасних підзаконних актів Міністерства внутрішніх справ України, соціально-правовий захист трактується як комплекс заходів, спрямованих на надання послуг, необхідних для задоволення основних потреб, медичного забезпечення, психологічної підтримки та захисту прав постраждалих осіб і членів їхніх сімей. Як зазначають Т. Андреїв, В. Суліцький, І. Шопіна, стосовно військовослужбовців та членів їхніх сімей соціально-правовий захист виступає цілісною системою, що включає соціальні гарантії, правовий статус, перелік пільг і компенсацій, механізми звернення за допомогою, забезпечення правових процедур, супровід та захист у випадку порушень [2; 68].

У цьому контексті доцільно окреслити відмінності між наведеними категоріями. Соціальний захист спрямований передусім на забезпечення життєвих потреб, соціальної безпеки, підтримку матеріального, медичного, психологічного благополуччя. Правовий захист гарантує дотримання та відновлення прав, передбачає юридичний супровід, правові механізми звернення та оскарження. Соціально-правовий захист поєднує обидві сфери: він не обмежується матеріальною підтримкою чи суто юридичним захистом, а забезпечує комплексний супровід особи у соціально чутливих ситуаціях, зокрема у процесі проходження військової служби, у випадку поранення, інвалідності, загибелі військовослужбовця, а також необхідності забезпечення членів його сім'ї. Сучасні дослідники підкреслюють, що у сфері військової служби соціально-правовий захист має ґрунтуватися на принципах комплексності, стабільності та детермінованості специфікою проходження служби, що передбачає підтримку військовослужбовців і їхніх родин як під час служби, так і після її завершення (див. табл. 1.1.1).

Таким чином, соціально-правовий захист виступає ширшим поняттям, що охоплює як соціальні послуги та гарантії, так і правові процедури, які

регулюють реалізацію цих гарантій і забезпечують реальний захист прав та інтересів військовослужбовців і членів їхніх сімей.

Таблиця 1.1.1.

Порівняльна характеристика змісту соціального, правового та соціально-правового захисту

Критерій	Соціальний захист	Правовий захист	Соціально-правовий захист
Основна спрямованість	Забезпечення життєвих потреб, соціальної безпеки, підтримка матеріального, медичного та психологічного благополуччя	Гарантування дотримання та відновлення прав, юридичний захист, запобігання порушенням	Комплексний супровід особи, поєднання соціальної підтримки та правового захисту
Ключовий зміст	Матеріальна допомога, пільги, соціальні послуги, реабілітаційні заходи	Юридичний супровід, правові механізми звернення, оскарження, захист у судах	Соціальні гарантії та правові процедури їх реалізації, супровід у складних життєвих і службових ситуаціях
Основні інструменти	Соціальні програми, виплати, соціальний супровід, підтримка соціальних служб	Закони, підзаконні акти, судові та адміністративні процедури, правова допомога	Поєднання соціальних програм, пільг, компенсацій із юридичними механізмами, консультаціями, супроводом
Фокус у військовій сфері	Матеріальна підтримка військових і їхніх родин, медичні та психологічні послуги	Захист прав військовослужбовців і членів їхніх сімей, оформлення статусів, оскарження рішень	Забезпечення прав і потреб військових та їхніх сімей через інтегровану систему соціальної та юридичної підтримки
Типові ситуації застосування	Погіршення матеріального становища, потреба в лікуванні чи реабілітації, підтримка родин	Порушення прав, відмова у наданні статусів чи виплат, дискримінація	Проходження служби, поранення, інвалідність, полон, загибель військового, підтримка сім'ї
Особливість у контексті війни	Мінімізація соціальних наслідків війни для військових та їхніх родин	Реалізація спеціальних прав і гарантій, закріплених для військовослужбовців	Комплексна підтримка як під час служби, так і після її завершення з урахуванням ризиків та специфіки військової служби

Узагальнення підходів до тлумачення понять «соціальний захист», «правовий захист» та «соціально-правовий захист» дає змогу чітко окреслити теоретичні рамки дослідження. Водночас саме у сфері військової служби ці категорії набувають особливої специфіки, що зумовлює необхідність її детального аналізу. Тому доцільно розглянути особливості соціально-правового захисту саме військовослужбовців та членів їхніх сімей.

Соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей має виразну специфіку, що впливає з особливого характеру військової служби, підвищених життєвих ризиків та специфічних соціальних потреб, які виникають у процесі виконання військовими службового обов'язку. На думку сучасних дослідників, соціально-правовий захист військових має ґрунтуватися на принципах пріоритетності, комплексності та посиленої уваги з боку держави, що зумовлено їхнім ключовим значенням для обороноздатності країни [34].

Військова служба відрізняється від інших видів професійної діяльності високим ступенем небезпеки для життя та здоров'я. Військовослужбовець постійно перебуває в умовах, пов'язаних із ризиком поранення, інвалідності, полону чи загибелі. У період активних бойових дій такі ризики значно посилюються, що вимагає від держави розширеного набору гарантій, компенсацій та підтримки.

До факторів, які зумовлюють специфіку соціально-правового захисту, належать:

- підвищений ризик для життя та здоров'я, що вимагає особливих медичних, реабілітаційних і страхових механізмів;
- можливість отримання тяжких поранень, включно з травмами, що призводять до довічної інвалідності;
- ймовірність перебування у полоні, що ставить військовослужбовця та його сім'ю у стан правової та соціальної невизначеності;

– ризик загибелі, що обумовлює необхідність надання сім’ї військового широкого спектра соціальних гарантій і компенсацій.

Важливою складовою системи соціально-правового захисту є забезпечення прав і потреб членів сімей військовослужбовців [7; 56]. Родини військових стикаються з низкою специфічних соціальних вразливостей, які виникають через тривалу відсутність військовослужбовця, невизначеність ситуації, емоційне напруження та втрату звичного життєвого ритму [14]. До ключових вразливостей належать:

– Психоемоційні труднощі: тривога за життя військовослужбовця, емоційне виснаження, ризик розвитку гострих стресових реакцій або ПТСР у членів родини, підвищення рівня конфліктності.

– Матеріальні труднощі: втрата або скорочення основного доходу, необхідність самостійно забезпечувати утримання дітей та ведення домашнього господарства, додаткові витрати на лікування чи реабілітацію військового.

– Статусні та соціальні проблеми: бюрократичні бар’єри у доступі до пільг і компенсацій, необхідність взаємодії з багатьма державними інституціями, складність отримання інформації про місцезнаходження військового у разі полону або зникнення безвісти.

Усе це зумовлює потребу у розширеній системі підтримки, яка включає психологічну допомогу, соціальний супровід, правові консультації, допомогу у вирішенні адміністративних питань, доступ до програм реабілітації та інтеграції.

Соціально-правовий захист військових суттєво відрізняється від захисту інших груп населення, оскільки:

1. Військовослужбовці виконують функції, пов’язані з обороною держави, що передбачає конституційний обов’язок держави гарантувати їм розширений спектр прав і соціальних гарантій.

2. Захист військових має превентивний, компенсаційний і відновний характер, охоплюючи не лише матеріальні компенсації, а й реабілітацію, психологічну та правову допомогу.

3. Правовий статус військовослужбовця є спеціальним, відмінним від статусу цивільних осіб, що зумовлює наявність спеціальних законів, процедур і механізмів захисту.

4. Родини військовослужбовців отримують окремі соціальні гарантії, яких не мають інші категорії громадян (наприклад, особливі виплати у разі загибелі військового, статус члена сім'ї загиблого захисника, право на соціальне житло, безоплатну правову допомогу розширеного формату тощо).

Таким чином, специфіка соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей зумовлена одночасним поєднанням високих ризиків військової служби, підвищеної соціальної вразливості військових та їхніх родин, а також необхідністю забезпечення спеціальних державних гарантій, спрямованих на захист їхніх прав, життя та добробуту.

Визначена специфіка соціально-правового захисту військовослужбовців та їхніх родин засвідчує складність і багатовимірність цього явища, а також потребу в системному й комплексному підході до його організації. Це, у свою чергу, вимагає окреслення структури соціально-правового захисту та виокремлення його основних складових (див. рис. 1.1.1).

Однією з базових складових соціально-правового захисту є матеріальне та фінансове забезпечення військовослужбовців. Воно включає: грошове утримання, що визначається посадою, званням, умовами проходження служби та участю у бойових діях; додаткові винагороди за виконання завдань у районах ведення активних бойових дій; одноразові грошові допомоги, що виплачуються у випадку поранення, інвалідності або загибелі військовослужбовця; компенсаційні виплати за оренду житла, придбання спорядження чи необхідних побутових послуг [37; 42].

Рис. 1.1.1. Складові змісту соціально-правового захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей

Матеріальне забезпечення виконує не лише компенсаторну функцію, а й слугує правовим механізмом гарантування належного ставлення до військовослужбовців як до осіб, що виконують стратегічно важливі функції у сфері національної безпеки.

Житлове питання є однією з найбільш чутливих і водночас визначальних сфер соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Держава гарантує військовим право на забезпечення службовим житлом, що дає змогу створити мінімально необхідні умови для проживання під час проходження служби. У випадках, коли службове житло відсутнє або його неможливо надати, передбачається виплата грошової компенсації за оренду житла, що частково компенсує витрати військовослужбовця на проживання. Окремо варто відзначити першочергове право військовослужбовців, а також сімей загиблих Захисників і Захисниць України на отримання соціального житла, що розглядається як форма визнання їхнього внеску в оборону держави та підтримки в умовах підвищеної соціальної вразливості. Крім того, для цієї категорії осіб передбачено можливість включення до житлових черг за

спеціальними, спрощеними процедурами, що має сприяти скороченню строків очікування та реальнішій реалізації житлових прав [31].

Медичний компонент соціально-правового захисту військовослужбовців посідає провідне місце в системі гарантій, оскільки безпосередньо пов'язаний із збереженням життя, здоров'я та працездатності захисників. Він передбачає, насамперед, безоплатне медичне обслуговування у військових і цивільних закладах охорони здоров'я, що дає змогу забезпечити безперервний доступ до необхідної медичної допомоги як під час проходження служби, так і після її завершення. Окремо важливою є можливість отримання високоспеціалізованої медичної допомоги у разі бойових поранень, яка включає хірургічне лікування, інтенсивну терапію, тривале стаціонарне спостереження та подальший нагляд.

Важливою складовою є медикаментозне забезпечення, що охоплює надання необхідних лікарських засобів, у тому числі тривалого прийому препаратів для лікування поранень, хронічних станів та посттравматичних розладів. До медичного компоненту належить також стоматологічна допомога, яка у випадку військовослужбовців часто має не лише терапевтичний, а й реабілітаційний характер (наприклад, після травм щелепно-лищевої ділянки).

Особливе місце посідають реабілітаційні програми, що включають фізичну, психологічну, соціальну та професійну реабілітацію. Для військовослужбовців із пораненнями чи інвалідністю функціонує мережа спеціалізованих центрів реабілітації, протезування та адаптації, де здійснюється відновлення рухових функцій, формування навичок користування протезами, опанування нових видів діяльності. Поряд із цим члени сімей військових також можуть отримувати психологічну допомогу, спрямовану на подолання наслідків пережитих травматичних подій, адаптацію до змін у сімейному житті та підтримку емоційної стабільності [43; 61].

Пенсійне забезпечення та страхові виплати є важливою складовою системи соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Пенсійні гарантії охоплюють пенсійне забезпечення за вислугу років, призначення пенсій у зв'язку з інвалідністю, отриманою під час служби, а також пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника для сімей загиблих військових [1; 48; 53].

Страховий компонент доповнює пенсійні гарантії й передбачає обов'язкове державне страхування військовослужбовців, страхові виплати у разі загибелі чи поранення, а також компенсацію витрат на лікування та реабілітацію. У сукупності ці механізми спрямовані на зниження соціальної вразливості військових та їхніх родин, підтримання належного рівня їх матеріального забезпечення.

Важливим напрямом є освітня підтримка:

- право військовослужбовців на здобуття освіти за державним замовленням або з подальшою компенсацією витрат;
- освітні пільги для дітей військовослужбовців, зокрема для дітей загиблих Захисників і Захисниць;
- програми професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації демобілізованих військових;
- підтримка працевлаштування ветеранів.

Освітні гарантії спрямовані на успішну реінтеграцію військових у мирне суспільне життя.

Наступною ключовою складовою соціально-правового захисту є правова допомога, яка забезпечує військовослужбовцям та членам їхніх сімей реальну можливість реалізувати гарантовані їм права та пільги. Вона передбачає надання консультацій щодо прав і обов'язків військовослужбовця, порядку користування соціальними гарантіями, а також супровід у справах, пов'язаних із соціальним забезпеченням, оформленням статусів та отриманням виплат [19; 32; 42; 56].

Особливе значення має доступ військових та їхніх родин до системи безоплатної правової допомоги, у межах якої вони можуть отримати як консультації, так і представництво інтересів у судах та органах влади. Правова підтримка надається також сім'ям військових, які перебувають у полоні, вважаються зниклими безвісти або загинули, що допомагає їм оформити належні статуси та домогтися призначення відповідних виплат.

Система соціально-правового захисту також охоплює широкий спектр соціальних і психологічних послуг:

- кризове консультування;
- психологічна підтримка та терапія для військових і членів їхніх сімей;
- соціальний супровід сімей загиблих, поранених або зниклих безвісти;
- програми підтримки батьківства, адаптації дітей військових;
- групи взаємодопомоги та сімейні консультації.

Цей напрям забезпечує мінімізацію психологічних наслідків війни для сімей військовослужбовців та сприяє відновленню їхнього психоемоційного балансу.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей є складною, багаторівневою та інтегрованою системою, що поєднує соціальні, правові, медичні, реабілітаційні, освітні та психологічні механізми підтримки. Його зміст визначається специфікою військової служби та високими ризиками, які супроводжують діяльність військових у воєнний час. Від ефективності та узгодженості всіх елементів цієї системи залежить не лише добробут військовослужбовців та їхніх родин, але й загальний рівень суспільної довіри до держави, її здатність забезпечувати захист тих, хто обороняє країну. Саме тому соціально-правовий захист виступає ключовим фундаментом сучасної державної політики у сфері національної безпеки та соціальної справедливості.

1.2. Нормативно-правова база соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей в Україні

Ефективність соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей безпосередньо залежить від якості й узгодженості нормативно-правового забезпечення, яке визначає підстави, механізми та порядок реалізації відповідних гарантій. В умовах повномасштабної війни саме правове регулювання стає ключовим інструментом формування стабільної системи підтримки, здатної забезпечити військових та їхні родини необхідними соціальними послугами, виплатами, пільгами й правовим супроводом. Нормативно-правова база у цій сфері охоплює комплекс конституційних положень, профільних законів та підзаконних актів, які визначають правовий статус захисників України, структуру соціальних гарантій та порядок їх практичної реалізації. Саме тому аналіз нормативно-правових джерел є важливим елементом дослідження механізмів соціально-правового захисту військовослужбовців.

Конституція України є основою формування нормативно-правової бази соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, оскільки визначає фундаментальні права, свободи й гарантії людини та громадянина, а також обов'язки держави щодо їх забезпечення. Конституційні положення формують нормативний каркас, на якому будується система спеціального законодавства у сфері оборони, військової служби та соціального захисту [18].

Передусім, важливим конституційним принципом є гарантія права кожного на соціальний захист. Відповідно до статті 46 Конституції України, громадяни мають право на забезпечення у випадку втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це положення є базовим для визначення соціальних гарантій військовослужбовців, які через виконання службових обов'язків можуть зазнавати поранень, інвалідності або втрачати працездатність [18].

Стаття 48 Конституції гарантує кожному право на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг і житло. Це створює підґрунтя для нормативного регулювання житлових, матеріальних та побутових гарантій військовослужбовців та їхніх сімей, особливо тих, що перебувають у складних життєвих обставинах унаслідок воєнних дій [18].

Не менш важливим є положення статті 49, яка проголошує право на охорону здоров'я та медичну допомогу. У контексті військової служби це означає обов'язок держави створювати умови для надання безоплатної, якісної й своєчасної медичної допомоги військовослужбовцям, включно з високоспеціалізованою медичною допомогою, реабілітаційними програмами та психологічною підтримкою [18].

Стаття 17 Конституції України має особливе значення, адже закріплює пріоритет держави щодо забезпечення обороноздатності та захисту суверенітету країни. У цьому контексті держава визнає своїм найвищим обов'язком захист життя, честі та гідності військовослужбовців та членів їхніх сімей. Це положення формує ідеологічне та правове підґрунтя для розроблення спеціальних законів і підзаконних актів, спрямованих на гарантування належного соціально-правового захисту осіб, що виконують військовий обов'язок [18].

Конституційні норми узгоджуються з нормами міжнародного права, що визначено статтею 9 Конституції України. Це означає, що міжнародні договори, ратифіковані Україною у сфері захисту прав військовослужбовців, ветеранів і жертв збройних конфліктів, є частиною національного законодавства та підлягають обов'язковому виконанню [18].

Таким чином, Конституція України створює правовий фундамент для розбудови системи соціально-правового захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей, визначаючи право людини на соціальну безпеку, охорону здоров'я, достатній життєвий рівень та гарантії державної підтримки осіб, які виконують обов'язок щодо захисту держави. Логічним продовженням є аналіз профільних законів, у яких зазначені конституційні положення

конкретизуються через визначення правового статусу військовослужбовців, кола їхніх соціальних гарантій та механізмів їх реалізації (див. табл. 1.2.1).

До ключових законів, які визначають статус військовослужбовців і напрями їх соціально-правового захисту, належать:

- Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» – базовий нормативний акт, що визначає основні соціальні гарантії, види забезпечення, порядок надання пільг, компенсацій та правовий статус військових і їхніх родин [51];

- Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», який визначає категорії військовослужбовців, порядок проходження служби та відповідні державні гарантії [36];

- Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», що регламентує порядок надання статусів учасника бойових дій, ветерана війни, особи з інвалідністю внаслідок війни, а також визначає обсяг соціальних прав членів сімей загиблих [52];

- Закон України «Про основи національного спротиву», який окреслює правовий статус, соціальні гарантії та умови проходження служби для військовослужбовців Сил територіальної оборони та добровольчих формувань [47];

- Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», що встановлює комплекс медичних, соціальних, психологічних і професійних заходів реабілітації, необхідних для військовослужбовців, які отримали поранення або інвалідність унаслідок війни [49];

- Закон України «Про безоплатну правничу допомогу», який визначає механізми доступу військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей до первинної і вторинної правової допомоги, включно з представництвом інтересів у судах [35];

- Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», що регулює питання призначення

пенсій за вислугу років, у зв'язку з інвалідністю та у разі втрати годувальника [48];

– Закон України «Про соціальні послуги», який визначає порядок надання соціальних послуг військовослужбовцям, ветеранам та їхнім сім'ям, включно з соціальним супроводом, доглядом, підтримкою у працевлаштуванні та адаптації [50];

– Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», що встановлює рамки соціальних норм і нормативів, які застосовуються під час розрахунку соціальних виплат для військових [39];

– Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та Закон України «Про психіатричну допомогу», які визначають засади медичного забезпечення, лікування, реабілітації та психічного здоров'я військовослужбовців [29];

– Закон України «Про освіту» та спеціальні закони у сфері вищої освіти, що надають освітні пільги військовослужбовцям, ветеранам та їхнім дітям, включаючи навчання за державним замовленням та програми перепідготовки [46].

Таблиця 1.2.1.

Основні профільні закони України у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей

Назва закону	Предмет регулювання	Роль у системі соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей
Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»	Визначає основні принципи, види та умови соціального й правового захисту військовослужбовців та їхніх сімей	Є базовим законом у сфері соціально-правового захисту; закріплює перелік гарантій, пільг, компенсацій, порядок їх надання
Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»	Регламентує порядок проходження військової служби, категорії військовослужбовців, їхні права та обов'язки	Визначає правовий статус військовослужбовця, є основою для встановлення спеціальних гарантій і соціального забезпечення

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	Визначає категорії ветеранів війни, учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів сімей загиблих	Закріплює систему пільг і гарантій для ветеранів, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України
Закон України «Про основи національного спротиву»	Регулює діяльність сил територіальної оборони та добровольчих формувань, визначає їхній правовий статус	Окреслює права, обов'язки та соціальні гарантії військовослужбовців сил територіальної оборони та учасників національного спротиву
Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»	Встановлює правові засади медичної, психологічної, соціальної та професійної реабілітації осіб з інвалідністю	Визначає механізми реабілітації військовослужбовців, які отримали поранення, травми чи інвалідність унаслідок воєнних дій
Закон України «Про безоплатну правничу допомогу»	Визначає види, суб'єктів та порядок надання безоплатної правової допомоги	Забезпечує доступ військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей до правових консультацій і представництва їхніх інтересів у судах та органах влади
Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»	Регулює умови призначення та види пенсій для військовослужбовців та їхніх сімей	Визначає пенсійні гарантії за вислугу років, у зв'язку з інвалідністю та у разі втрати годувальника
Закон України «Про соціальні послуги»	Визначає види, принципи та порядок надання соціальних послуг різним категоріям населення	Створює правові засади для надання соціальних послуг військовослужбовцям, ветеранам та їхнім родинам (соціальний супровід, догляд, підтримка у працевлаштуванні)
Закон України «Про державні соціальні стандарты та державні соціальні гарантії»	Встановлює систему соціальних стандартів і нормативів, що використовуються у сфері соцзабезпечення	Застосовується при визначенні розміру соціальних виплат, допомог і компенсацій для військовослужбовців та їхніх сімей
Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (та пов'язані	Визначає правові засади охорони здоров'я населення, організацію медичної допомоги	Є правовою основою для медичного забезпечення, лікування та реабілітації

акти у сфері медичної допомоги)		військовослужбовців і ветеранів
Закон України «Про освіту» та спеціальні закони у сфері вищої освіти	Регулюють право на освіту, умови здобуття та пільги в освітній сфері	Встановлюють освітні гарантії для військовослужбовців, ветеранів та їхніх дітей, включно з навчанням за держзамовленням і програмами перепідготовки

Як видно з таблиці 1.2.1., профільне законодавство України має розгалужену структуру, яка охоплює питання статусу військовослужбовців, їхнього матеріального, медичного, пенсійного, правового та освітнього забезпечення, що створює нормативну основу для реалізації системи соціально-правового захисту.

Важливою складовою нормативного забезпечення соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей є підзаконні нормативно-правові акти, оскільки вони конкретизують, уточнюють і регламентують порядок реалізації положень профільних законів. До них належать постанови Кабінету Міністрів України, накази центральних органів виконавчої влади, відомчі інструкції, положення, стандарти соціальних послуг та інші регламенти, що визначають механізми практичної реалізації соціальних і правових гарантій.

Ключову роль у цій системі відіграють постанови Кабінету Міністрів України, які встановлюють порядок надання соціальних виплат і компенсацій, визначають умови призначення статусів (учасника бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України), механізми забезпечення житлом, а також алгоритми виплати одноразової грошової допомоги у разі поранення чи загибелі військовослужбовця. До таких актів, зокрема, належать постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану», яка визначає порядок виплати додаткової грошової винагороди та одноразової грошової допомоги

у разі загибелі чи поранення [32]; постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 413 «Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України», що регламентує процедуру надання статусу УБД; постанова Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 719 «Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей», якою визначено механізми надання службового житла та грошової компенсації за найм [31]; а також низка урядових рішень щодо організації медичної та психологічної реабілітації осіб, які зазнали поранень унаслідок бойових дій.

Важливе місце посідають також накази Міністерства оборони України, Міністерства у справах ветеранів України, Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України, Міністерства охорони здоров'я України. Так, наказом Міністерства оборони України від 14.08.2008 № 402 «Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України» регламентується порядок проведення військово-лікарської експертизи, встановлення придатності до служби, обліку поранень та каліцтв, що є підставою для призначення відповідних видів забезпечення [41]. Окремі накази Міністерства оборони України визначають організацію психологічної підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей. Важливим документом у цій сфері є Державний стандарт соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей,

затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 11 квітня 2024 року № 175-Н, яким конкретизуються зміст, умови, тривалість та критерії якості надання послуги соціальної адаптації для зазначеної категорії осіб [13]. Накази Міністерства охорони здоров'я України, зокрема щодо організації психологічної реабілітації та медичної допомоги учасникам бойових дій, визначають порядок надання медичної допомоги, проведення реабілітаційних заходів та забезпечення військовослужбовців і ветеранів необхідними лікарськими засобами (наказ МОЗ України від 16 листопада 2022 р. № 2083 «Про затвердження Порядку організації надання реабілітаційної допомоги на реабілітаційних маршрутах»; наказ МОЗ України від 13 грудня 2023 р. № 2118 «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню» та ін.).

Окрему групу становлять відомчі інструкції, методичні рекомендації та стандарти, які регулюють практичні аспекти реалізації соціально-правового захисту: порядок подання та розгляду заяв щодо призначення виплат, алгоритм оформлення документів для надання статусів, процедури взаємодії між органами соціального захисту, медичними установами, центрами безоплатної правової допомоги та ветеранськими службами.

Таким чином, нормативно-правова база соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей формує багаторівневу систему регулювання, що охоплює конституційні норми, спеціальні закони, постанови уряду та відомчі акти, спрямовані на практичну реалізацію державних гарантій. Її комплексний характер забезпечує узгодженість механізмів підтримки, чіткість процедур і можливість адаптації соціального захисту до умов воєнного стану. Саме цілісність та ефективність цієї системи визначають здатність держави забезпечити належний рівень соціальної та правової підтримки військовослужбовців, ветеранів та їхніх родин.

1.3. Соціальні ризики та потреби військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах війни

Повномасштабна війна істотно ускладнила життєву ситуацію не лише самих військовослужбовців, а й їхніх родин. Члени сімей військових опиняються у специфічних умовах, коли їхнє повсякденне життя поєднує в собі тривалу невизначеність, емоційне напруження, додаткові побутові та виховні обов'язки, а також необхідність самотійно взаємодіяти з розгалуженою системою державних і муніципальних інституцій [16; 20]. Це формує комплекс соціальних ризиків і потреб, які мають враховуватися в системі соціально-правового захисту.

Для військовослужбовців ключовим соціальним ризиком є хронічне фізичне та психоемоційне виснаження, спричинене тривалим перебуванням у зоні бойових дій, обмеженою кількістю ротацій, високою інтенсивністю обстрілів і постійним стресом. Це призводить до збільшення випадків психічних розладів, зокрема тривожних, депресивних станів, посттравматичних реакцій, які потребують розширення доступу до психологічної допомоги та реабілітаційних послуг [9; 12].

Значно актуалізувався і ризик, пов'язаний із ускладненим доступом до медичної, реабілітаційної та протезно-ортопедичної допомоги, оскільки кількість поранених значно зросла, що спричинило збільшення черг, дефіцит фахівців і перевантаження медичної інфраструктури. Неефективність або затримки в отриманні необхідної допомоги можуть призводити до погіршення стану здоров'я та зростання рівня соціальної дезадаптації [26; 61].

Окремої уваги потребує ризик соціальної дезадаптації після демобілізації. Повернення до мирного життя нерідко супроводжується труднощами професійної реінтеграції, втратою навичок, зміною ролей у сім'ї, нерозумінням з боку оточення. В умовах повномасштабної війни ці проблеми набули системного характеру й потребують підсилення програм

перекваліфікації, працевлаштування та психологічного супроводу ветеранів [25].

Суттєвим викликом є також цифрова та бюрократична складність процедур, пов'язаних із оформленням статусів, виплат і компенсацій. Наявність багаторівневих електронних сервісів створює бар'єри для військових, які перебувають на передовій, мають обмежений доступ до ресурсів або потребують додаткових роз'яснень [64].

Члени сімей військовослужбовців перебувають у не менш складних умовах. Одним із найзначущіших є ризик довготривалої психоемоційної нестабільності, пов'язаний з постійною тривогою за життя військового, інформаційною невизначеністю, стресом очікування та зміною звичного ритму життя. Стан родини може погіршуватися у випадку поранення, полону чи зникнення безвісти військового, а в разі загибелі – супроводжуватися проявами ускладненого горя та тривалими психологічними наслідками.

Суттєвими є і матеріально-побутові ризики, які проявляються у зростанні фінансового навантаження: необхідність самотійно утримувати сім'ю, поєднувати роботу з доглядом за дітьми, долати труднощі працевлаштування або змушеної міграції. Сім'ї військовослужбовців, які стали внутрішньо переміщеними особами, стикаються з подвійною вразливістю: втратою житла, розривом соціальних зв'язків, адаптацією до нового середовища.

Окрему групу становлять ризики правової та статусної невизначеності. Родини часто стикаються з тривалими й складними процедурами оформлення статусів, неоднаковою практикою застосування нормативних актів, необхідністю взаємодії з численними державними структурами. У випадках полону або зникнення безвісти військового додатково виникає невизначеність щодо отримання гарантій і виплат, оскільки частина процедур залежить від юридичного встановлення обставин [10; 33].

У структурі сімей військовослужбовців особливо вразливою групою є діти, для яких військові події мають свої специфічні наслідки. Вони переживають розлуку з одним із батьків, емоційну напругу у сім'ї, зміну оточення або місця проживання. Це може проявлятися у тривожності, зниженні академічної успішності, поведінкових труднощах, що формує потребу у спеціалізованій психологічній та педагогічній підтримці [55].

Відповідно до окреслених соціальних ризиків, ключові потреби військовослужбовців і членів їхніх сімей мають комплексний характер (див. рис. 1.3.1.). Насамперед ідеться про доступ до психологічної підтримки, яка має включати кризове консультування, індивідуальну та сімейну психотерапію, роботу з наслідками травматичного досвіду, хронічного стресу та втрат. Не менш важливою є своєчасна й якісна медична та реабілітаційна допомога, що охоплює оперативне лікування, довготривалу фізичну реабілітацію, протезно-ортопедичну допомогу, програми відновлення працездатності та підтримки при хронічних станах.

Рис. 1.1.1. Ключові потреби військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах війни

Важливою складовою є інформаційна підтримка щодо прав і процедур, оскільки військовослужбовці та їхні родини часто не володіють повною та систематизованою інформацією про доступні їм гарантії, механізми оформлення виплат, статусів і пільг. У цьому контексті особливого значення набуває соціальний супровід під час оформлення статусів та виплат, коли фахівець допомагає родині пройти складні бюрократичні процедури, координує взаємодію з різними інституціями, сприяє зменшенню емоційного та адміністративного навантаження [20].

Окремий блок становлять програми адаптації та реінтеграції військових після демобілізації, які мають включати професійну орієнтацію, перепідготовку, допомогу в працевлаштуванні, психосоціальний супровід процесу повернення до мирного життя.

Важливою є також підтримка сімей військових, які пережили втрату, полон чи зникнення безвісти, оскільки ці ситуації поєднують у собі глибоку емоційну травму, тривалу невизначеність та значне навантаження у сфері взаємодії з державними інституціями. У таких випадках необхідною є не одноразова, а довготривала психологічна допомога, спрямована на проживання горя, подолання посттравматичних реакцій, відновлення життєвих смислів та функціонування родини [27; 45].

Значущим напрямом є розвиток освітніх та соціальних програм для дітей військовослужбовців, спрямованих на їхню емоційну стабілізацію, успішне навчання та соціальну інтеграцію [2; 38; 46]. Йдеться, зокрема, про запровадження спеціальних шкільних та позашкільних програм підтримки, менторських і тьюторських ініціатив, психологічного консультування в освітньому середовищі, організацію групових занять, арт- та ігрової терапії. Важливо, щоб такі програми враховували переживання, пов'язані з тривалою відсутністю одного з батьків, можливий досвід втрати та зміни місця проживання, а також сприяли формуванню навичок саморегуляції, розвитку соціальних компетентностей і позитивної самооцінки. Окрему роль відіграють інклюзивні та інтеграційні заходи в громадах, які дають

змогу дітям військовослужбовців відчувати підтримку однолітків і дорослих, зменшують ризики стигматизації та соціальної ізоляції.

Нарешті, потребою сучасного етапу є розвиток мереж взаємодопомоги та громадських ініціатив (ветеранські спільноти, клуби підтримки, групи самодопомоги), які створюють простір солідарності, обміну досвідом і взаємної підтримки для військових та їхніх родин.

Отже, соціальні ризики та потреби військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах повномасштабної війни мають комплексний, багатовимірний характер і охоплюють не лише матеріальну сферу, а й психологічний, медичний, правовий, освітній та соціальний виміри їхнього життя. Війна істотно посилює вразливість цієї категорії населення, зумовлюючи хронічне виснаження, потребу в тривалій реабілітації, труднощі адаптації після демобілізації, психоемоційні кризи в сім'ях, ускладнення доступу до гарантій і послуг. Відповідно, система соціально-правового захисту має не лише спиратися на нормативно визначені види забезпечення, а й гнучко реагувати на реальні запити військових та їхніх родин, розвиваючи програми психологічної підтримки, соціального супроводу, реінтеграції, підтримки дітей і сімей, які пережили втрату, полон чи зникнення безвісти. Саме орієнтація на виявлені ризики та потреби є запорукою того, що соціально-правовий захист виконуватиме не формальну, а реально підтримувальну функцію, сприяючи збереженню людського потенціалу та зміцненню довіри до держави.

Висновки до першого розділу

У першому розділі здійснено теоретичний аналіз сутності соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах повномасштабної війни. Уточнено зміст базових категорій «соціальний захист», «правовий захист» і «соціально-правовий захист», показано їх відмінності та взаємодоповнюваність. Обґрунтовано, що соціально-правовий захист військовослужбовців є інтегрованою системою, яка поєднує соціальні гарантії, правові механізми, медичне й реабілітаційне забезпечення, освітню підтримку, а також психологічну й соціальну допомогу їхнім родинам. Підкреслено, що його специфіка зумовлена високим рівнем ризиків військової служби та підвищеною вразливістю членів сімей військових.

Проаналізована нормативно-правова база засвідчила, що соціально-правовий захист військовослужбовців ґрунтується на багаторівневій системі регулювання, до якої належать конституційні норми, профільні закони, підзаконні акти та відомчі документи. Саме їхня узгодженість забезпечує формальне закріплення правового статусу військових і ветеранів, переліку пільг, компенсацій, пенсійних, житлових, медичних та освітніх гарантій, а також визначає процедури їх реалізації. Утім, потреба постійного оновлення та адаптації цих актів до умов повномасштабної війни залишається одним із ключових викликів.

Розкриття соціальних ризиків і потреб військовослужбовців та членів їхніх сімей показало, що йдеться не лише про матеріально-побутові труднощі, а й про глибокі психоемоційні, медичні, правові, освітні та статусні проблеми. Виявлено, що хронічне виснаження, ризик поранень та інвалідизації, труднощі демобілізації й повернення до мирного життя поєднуються з психоемоційними кризами в сім'ях, складністю доступу до гарантій, правовою невизначеністю у випадках полону, зникнення безвісти чи загибелі військових. Особливо вразливою групою визначено дітей

військовослужбовців, які потребують цілеспрямованої психологічної та педагогічної підтримки.

Таким чином, результати теоретичного аналізу засвідчують, що соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей доцільно розглядати як цілісну динамічну систему, яка поєднує нормативно закріплені гарантії з реальним урахуванням актуальних потреб військових і їхніх родин у воєнних умовах. Сформульовані в першому розділі положення створюють необхідне теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу практики функціонування системи соціально-правового захисту, виявлення її проблемних зон та обґрунтування напрямів її удосконалення.

РОЗДІЛ 2.

ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ НА РІВНІ ГРОМАДИ

2.1. Аналіз сучасного стану надання соціально-правових послуг військовослужбовцям та членам їхніх сімей

У межах нашого дослідження у параграфі висвітлено сучасний стан надання соціально-правових послуг військовослужбовцям та їхнім родинам на прикладі Дніпровської міської громади. Такий підхід дає змогу простежити, наскільки узгоджуються між собою нормативні вимоги й практичні механізми підтримки, які інституції залучені до надання допомоги, які форми послуг є доступними, а також виявити проблеми й потреби, що зумовлюють необхідність подальшого удосконалення системи соціально-правового захисту.

Дніпровська міська громада є одним із ключових урбаністичних, промислових та логістичних центрів України, що відіграє важливу роль у забезпеченні обороноздатності держави. Географічне розташування Дніпра, близькість до районів активних бойових дій, розвинена транспортна й соціальна інфраструктура, наявність потужної мережі медичних, освітніх та соціальних закладів обумовлюють значний потенціал громади у сфері організації комплексної підтримки Захисників і Захисниць України та їхніх родин. Водночас така концентрація ресурсів супроводжується й підвищеним навантаженням на систему соціально-правового захисту.

Соціально-демографічна структура Дніпровської міської громади характеризується значною часткою працездатного населення, високим рівнем урбанізації, а також істотним зростанням кількості внутрішньо переміщених осіб, серед яких чимало сімей військовослужбовців. У громаді проживають учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, члени сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України, сім'ї

військовослужбовців, які перебувають на фронті, у полоні або вважаються зниклими безвісти. Слід зазначити, що це формує широкий спектр потреб – від матеріальної підтримки й медичної реабілітації до правового супроводу, психологічної допомоги та соціальної інтеграції.

Обрана для аналізу Дніпровська міська громада може розглядатися як показовий приклад великої громади прифронтового регіону, де поєднуються значний запит на соціально-правові послуги для військових і їхніх родин, наявність різноманітних інституцій підтримки та водночас – високий рівень навантаження на систему соціального захисту. Це дає змогу простежити, наскільки практично реалізуються нормативно визначені гарантії, окреслені у першому розділі, і які проблеми виникають у процесі надання послуг у реальних умовах воєнного стану.

У Дніпрі функціонує розгалужена інституційна мережа, яка забезпечує надання соціально-правових послуг військовослужбовцям, ветеранам війни та членам їхніх сімей. Ця мережа охоплює як органи місцевого самоврядування та територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади, так і комунальні установи, медичні заклади, центри з надання безоплатної правничої допомоги, громадські та волонтерські організації (див. табл. 2.1.1). У сукупності діяльність цих суб'єктів формує локальну систему підтримки Захисників і Захисниць України на рівні громади.

Таблиця 2.1.1.

**Основні суб'єкти надання соціально-правових послуг
та їх функції**

Суб'єкт системи	Основні функції
Органи місцевого самоврядування	Призначення та виплата допомог, пільг і компенсацій; розробка та реалізація місцевих програм підтримки; координація роботи комунальних закладів соціальної сфери
Комунальні заклади соціальної сфери	Соціальний супровід сімей військовослужбовців; надання інформаційних, консультивних, психологічних, побутових та

	інших соціальних послуг; організація підтримки за місцем проживання
Центри надання адміністративних послуг	Прийом документів для оформлення соціальних виплат і пільг; надання довідок, реєстраційних та інших адмінпослуг, пов'язаних із реалізацією соціальних прав
Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, підрозділи Міністерства у справах ветеранів України	Оформлення статусів (УБД, особа з інвалідністю внаслідок війни, член сім'ї загиблого); підготовка пакетів документів для виплат; взаємодія з органами соціального захисту, Пенсійним фондом, медичними установами
Заклади охорони здоров'я та реабілітаційні центри	Надання медичної допомоги; фізична, психологічна та соціальна реабілітація; консультування родин щодо догляду й адаптації до наслідків поранень та травми
Місцеві центри та бюро безоплатної правової допомоги	Первинні й вторинні правові консультації; складання процесуальних документів; представництво в судах; оскарження рішень органів влади щодо виплат, статусів, житлових та пенсійних прав
Громадські та благодійні організації	Соціально-правові консультації; психологічна підтримка; гуманітарна допомога; кейс-менеджмент і соціальний супровід; організація груп взаємодопомоги, сімейних клубів, ветеранських просторів; адвокація прав військових та їхніх родин
Волонтерські ініціативи та спільноти	Оперативна гуманітарна підтримка; цільові збори на лікування й реабілітацію; організація дозвілля, неформальних груп підтримки; сприяння комунікації між родинами військових та службами

Центральне місце в організації соціально-правового захисту належить структурним підрозділам Дніпровської міської ради (насамперед Департаменту соціальної політики). Вони відповідають за призначення та виплату державних допомог, пільг, компенсацій, організацію надання соціальних послуг, ведення обліку отримувачів підтримки, координацію роботи комунальних установ. Важливу роль відіграють комунальні заклади – центри надання соціальних послуг, територіальні центри соціального обслуговування, центри соціальних служб, які здійснюють соціальний супровід сімей військовослужбовців, надають інформаційні, консультивні, психологічні та інші види послуг. Не менш важливою ланкою є мережа

територіальних центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП), через які здійснюється прийом документів для оформлення соціальних виплат, пільг, довідок і реєстраційних послуг. Разом із тим, навіть за наявності такої інфраструктури частина потреб залишається незадоволеною.

Окрему групу суб'єктів становлять територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, а також уповноважені підрозділи Міністерства у справах ветеранів України. Вони здійснюють оформлення статусів (учасника бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України), готують необхідні документи для призначення виплат, взаємодіють з органами соціального захисту, пенсійними органами, медичними закладами, центрами реабілітації. Їхня діяльність є ключовою ланкою між військовими структурами та цивільною системою соціально-правового захисту.

Важливу функцію у забезпеченні правового компоненту підтримки виконують місцеві центри та бюро безоплатної правової допомоги, адвокатська спільнота. Вони надають консультації з питань оформлення соціальних виплат і статусів, оскарження рішень органів влади, захисту трудових, житлових, пенсійних прав, супроводжують військовослужбовців та членів їхніх сімей у судах та інших інституціях. Саме тому ці суб'єкти часто стають для родин військових «провідниками» у складній системі правових процедур.

Значний внесок у систему підтримки здійснюють заклади охорони здоров'я та реабілітаційні центри, які забезпечують медичне обслуговування, психологічну та фізичну реабілітацію військовослужбовців і ветеранів. У співпраці з соціальними службами вони реалізують програми лікування, відновлення працездатності, психосоціальної підтримки, а також консультують членів сімей військових щодо догляду, адаптації до нових життєвих умов, подолання наслідків травматичних подій. Крім того, саме ці заклади нерідко стають першою ланкою виявлення потреб у додаткових соціально-правових послугах.

Окрім державних інституцій, важливу роль у системі підтримки військовослужбовців та їхніх родин у Дніпровській міській громаді відіграє розгалужений сектор громадських та благодійних організацій. Саме вони нерідко забезпечують більш гнучкі, оперативні та адресні механізми допомоги, реагуючи на потреби, які залишаються поза межами традиційних державних програм. Серед них:

- ГО «Veterans Space of Dnipro Region» – організація, що надає комплексну соціальну, правову та психологічну підтримку ветеранам і членам їхніх сімей, сприяє соціальній адаптації та реінтеграції.

- БО «Благодійний фонд «Центр допомоги переселенцям та ветеранам» – благодійна структура, що надає гуманітарну, інформаційну та соціальну підтримку внутрішньо переміщеним особам, сім'ям військовослужбовців і ветеранам.

- БО «БФ «Ветеран Дніпра»» – фонд, діяльність якого охоплює надання матеріальної допомоги, участь у програмах соціальної реабілітації та підтримку родин загиблих військових.

- БО «Шалом-Дніпро» – благодійна організація, що реалізує гуманітарні програми для постраждалих від війни, серед яких переселенці, сім'ї військових та вразливі категорії населення.

- ГО «Дніпровська ліга соціальних працівників» – організація, що надає соціальні послуги та професійний супровід сімей у складних життєвих обставинах, здійснює підтримку родин військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, дітей і молоді, координує міжвідомчу співпрацю та реалізує соціальні проєкти у сфері захисту прав людини та соціальної підтримки.

Діяльність цих організацій охоплює кілька ключових напрямів. По-перше, це надання соціально-правових консультацій щодо оформлення статусів, пільг, компенсацій, пенсійних та страхових виплат, користування послугами системи безоплатної правової допомоги. По-друге, важливе місце посідає психологічна підтримка – індивідуальне та групове

консультування, робота з травматичним досвідом, підтримка членів сімей загиблих, поранених, зниклих безвісти військовослужбовців. По-третє, поширеною є гуманітарна та матеріальна допомога (продуктові набори, засоби гігієни, одяг, обладнання для реабілітації, підтримка в оплаті лікування тощо), що частково компенсує матеріальні втрати сімей.

Окремим напрямом є соціальний супровід та кейс-менеджмент: представники громадських організацій допомагають сім'ям військових орієнтуватися в системі державних послуг, супроводжують у взаємодії з органами соціального захисту, ЦНАП, медичними установами, освітніми закладами. Важливо, що такі структури часто виступають «посередником довіри» між клієнтом і державними інституціями, зменшуючи рівень недовіри та емоційного напруження, пов'язаного з бюрократичними процедурами.

Значущою є також просвітницька та адвокаційна діяльність: громадські та благодійні організації організовують тренінги, інформаційні зустрічі, публічні заходи для ветеранів, їхніх родин, фахівців соціальної сфери, освітян, представників місцевої влади. Вони піднімають питання дотримання прав військовослужбовців та їхніх сімей, сприяють формуванню більш чутливого ставлення громади до потреб Захисників і Захисниць України, привертають увагу до системних проблем у сфері соціально-правового захисту.

Узагальнюючи, можна зазначити, що громадські й благодійні організації Дніпра відіграють компенсаторну та інноваційну роль у системі соціально-правового захисту: вони заповнюють прогалини у роботі державних структур, запроваджують нові формати підтримки (групи взаємодопомоги, ветеранські простори, сімейні клуби), забезпечують більшу гнучкість і адресність послуг. Їхня діяльність підсилює потенціал громади у сфері підтримки військовослужбовців та їхніх родин, однак водночас потребує стійкого ресурсного забезпечення, налагодженої

міжсекторальної взаємодії та інституційного визнання з боку органів місцевого самоврядування.

Аналіз практики роботи інституцій Дніпровської міської громади засвідчує, що попри розвинену інфраструктуру соціальної підтримки, існує низка системних проблем, які обмежують доступ військовослужбовців та їхніх сімей до повного спектра соціально-правових послуг. Ці проблеми зумовлені як об'єктивними чинниками воєнного часу, так і організаційними недоліками у роботі окремих служб.

Одним із найсуттєвіших бар'єрів є кадровий дефіцит у сфері соціальної роботи, психологічної допомоги, правового супроводу та реабілітації. Значна частина фахівців змінила місце проживання або залучена до волонтерських і гуманітарних процесів, що посилює навантаження на тих, хто залишився працювати в громаді. У цьому контексті серед ключових проблем:

- перевантаження працівників центрів надання соціальних послуг, соціальних служб, центрів БВПД, які обслуговують значно більшу кількість клієнтів, ніж до початку повномасштабної війни;
- недостатня кількість психологів, які мають спеціалізацію в роботі з травмою війни, ПТСР, вторинною травматизацією;
- бюрократичні бар'єри, що сповільнюють обмін інформацією між службами (соціальним захистом, медичними закладами, поліцією, військовими частинами);
- низький рівень міжвідомчої координації, що призводить до дублювання функцій або навпаки – до «випадіння» окремих напрямів допомоги.

Попри формальну наявність широкого спектра послуг, у Дніпрі спостерігаються значні прогалини у практичному забезпеченні:

- обмежена доступність психологічної допомоги, особливо для членів сімей військових та дітей, а також недостатня кількість програм довготривалої підтримки (після втрати, полону, зникнення безвісти);

- недостатньо розвинені послуги з сімейного консультування, підтримки батьківства, роботи з дітьми військовослужбовців в освітньому середовищі;

- нестача правових сервісів, орієнтованих на складні випадки (конфлікти з роботодавцями, визначення статусу, оформлення виплат при пораненні та загибелі);

- нерівномірний розвиток реабілітаційних програм: фізична реабілітація розвинена краще, тоді як соціальна та професійна реінтеграція часто залишається фрагментарною;

Важливо підкреслити, що не всі проблеми пов'язані лише з роботою служб. Часто бар'єри виникають у самих отримувачів послуг:

- незнання своїх прав і можливостей – військові та їхні родини часто не володіють інформацією про передбачені державою гарантії, особливо коли йдеться про нові або оновлені програми;

- складність процедур та документального оформлення, що потребує значних часових і ресурсних витрат;

- цифровий розрив – не всі можуть користуватися електронними сервісами або не мають доступу до якісного інтернету;

- психологічні бар'єри, зокрема недовіра до державних органів, страх розголошення особистих даних, небажання звертатися по допомогу через стигму;

- емоційне виснаження та стрес, які ускладнюють систематичну взаємодію з соціальними службами.

Воєнний стан створює додаткові виклики, які впливають на всю систему соціально-правової допомоги:

- перевантаження інфраструктури через збільшення кількості військових, ветеранів, ВПО та сімей загиблих;

- зміна пріоритетів фінансування, коли значна частина ресурсів спрямовується на оборону, що обмежує можливості розвитку соціальних програм;

- порушення логістики та доступності послуг, коли окремі підрозділи тимчасово не працюють або не мають необхідних ресурсів;
- нестабільність нормативної бази, оскільки законодавство швидко змінюється в умовах війни, а служби не завжди встигають адаптуватися до цих змін;
- висока емоційна напруга у працівників соціальної сфери, що впливає на якість роботи та ризики професійного вигорання.

Виявлені проблеми засвідчують, що, попри активну діяльність муніципальних служб і громадського сектору, система соціально-правового захисту в Дніпрі залишається нерівномірно розвиненою та потребує розширення кадрового потенціалу, спрощення процедур, зміцнення міжвідомчої координації та розбудови довготривалих програм підтримки військових і членів їхніх сімей.

2.2. Напрями удосконалення практики соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей

Результати теоретичного аналізу та вивчення практики надання соціально-правових послуг військовослужбовцям та членам їхніх сімей засвідчують, що наявна система підтримки, попри розгалужену нормативну базу та значний інституційний потенціал, залишається фрагментованою, перевантаженою та недостатньо орієнтованою на комплексні потреби військових та їхніх родин. Це зумовлює потребу в чіткому окресленні ключових напрямів удосконалення практики соціально-правового захисту на рівні територіальних громад, профільних установ та громадського сектору.

1. Рекомендації для органів місцевого самоврядування та територіальних громад.

На рівні громад, зокрема таких, як Дніпровська міська громада, доцільно зосередитися на посиленні координації та наближенні послуг до реальних потреб військових та їхніх родин. Пріоритетними є:

- створення або розширення муніципальних центрів (офісів) підтримки ветеранів і сімей військових, що працюють за принципом «єдиного вікна» та поєднують інформаційні, соціальні, юридичні та психологічні послуги;

- налагодження системного міжвідомчого обміну інформацією між управліннями соціального захисту, ЦНАП, закладами охорони здоров'я, освітніми установами, центрами БВПД, ветеранськими просторами та громадськими організаціями;

- розроблення та реалізація цільових місцевих програм підтримки, що включають: житлові рішення, додаткові муніципальні доплати, підтримку працевлаштування ветеранів, стипендіальні/грантові програми для дітей військовослужбовців;

- розвиток інфраструктури психологічної підтримки (муніципальні психологічні служби, партнерські програми з НУО, доступні групи підтримки для дружин/чоловіків, батьків, дітей військових);

- посилення просвітницької та інформаційної роботи в громаді щодо прав військовослужбовців та їхніх сімей, алгоритмів звернення по допомогу, можливостей участі у програмах реабілітації та реінтеграції;

- підтримка ініціатив, спрямованих на зменшення стигматизації ветеранів та членів їхніх сімей, формування в громаді культури поваги, взаємодопомоги та солідарності.

2. Рекомендації для фахівців із соціальної роботи, юристів, психологів та мультидисциплінарних команд.

Професійна діяльність фахівців безпосередньо визначає якість і результативність соціально-правового захисту. Важливими є такі напрями удосконалення:

- підвищення кваліфікації працівників у сфері роботи з військовою травмою, ПТСР, ускладненим горем, кризовими станами, сімейними конфліктами, пов'язаними з демобілізацією;
- розвиток навичок кейс-менеджменту та міжвідомчої взаємодії, що дає змогу забезпечити комплексний супровід військових та їхніх родин, а не фрагментоване надання окремих послуг;
- посилення правопросвітницької роботи серед військовослужбовців та членів їхніх сімей: проведення групових консультацій, вебінарів, інформаційних кампаній, підготовка доступних пам'яток;
- профілактика професійного вигорання фахівців: супервізія, інтервізійні групи, програми емоційної підтримки персоналу, який працює з травматичними кейсами;
- інтенсивніше запровадження травма-інформованого підходу в соціальну роботу й психологічну допомогу, з урахуванням досвіду війни, втрат і тривалої напруги.

3. Рекомендації для громадських організацій та волонтерських ініціатив.

Громадські організації й благодійні фонди відіграють ключову роль у заповненні прогалин державної системи. Перспективними є такі напрями:

- розвиток ветеранських просторів, клубів підтримки та груп самодопомоги, де військові та члени їхніх сімей можуть отримати неформальну підтримку, поділитися досвідом, відновлювати соціальні зв'язки;
- реалізація проєктів комплексної реабілітації, що поєднують психологічну підтримку, соціальний супровід, правові консультації, творчі та спортивні активності;
- партнерство з органами влади та громадами у форматі державно-громадського партнерства (виконання соціального замовлення, участь у розробленні місцевих програм, спільні кампанії з інформування);

- розширення мережі програм підтримки дітей військовослужбовців (освітні табори, менторські програми, психоосвітні тренінги, програми емоційної підтримки в закладах освіти);

- системне документування потреб і проблем, з якими стикаються військові та їхні сім'ї, адвокація змін у політиці на основі зібраних даних.

4. Рекомендації з удосконалення інформаційно-цифрового та комунікаційного забезпечення.

Окремого значення набуває розвиток інформаційних та цифрових інструментів, які полегшують доступ до послуг:

- створення єдиних інформаційних платформ (порталів, чат-ботів, гарячих ліній), де зібрана актуальна інформація про всі види підтримки, контакти служб, алгоритми дій у типових ситуаціях;

- адаптація електронних сервісів з урахуванням потреб користувачів із різним рівнем цифрової грамотності (простий інтерфейс, зрозумілі інструкції, можливість отримати допомогу офлайн);

- активне використання соціальних мереж і комунікаційних кампаній для інформування військових, ветеранів та їхніх родин про нові програми, зміни в законодавстві, можливості участі в реабілітаційних і освітніх ініціативах.

Особливої уваги потребують особи з інвалідністю, для яких цифрові та інформаційні бар'єри можуть бути значно вищими. У цьому контексті важливо:

- забезпечувати відповідність інформаційних платформ і державних онлайн-сервісів стандартам цифрової доступності (для осіб із порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату тощо);

- пропонувати альтернативні формати подання інформації (аудіоописи, субтитри, дублювання тексту, можливість голосового керування);

- розвивати спеціалізовані консультаційні та навігаційні служби, які допомагають особам з інвалідністю орієнтуватися в процедурі оформлення статусів, виплат, медичних і соціальних послуг;

- впроваджувати адаптовані програми з цифрової грамотності, спрямовані на підвищення спроможності осіб з інвалідністю самостійно користуватися електронними сервісами.

Таким чином, удосконалення системи соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей потребує комплексного підходу, що передбачає посилення спроможності територіальних громад, професіоналізацію діяльності фахівців, розширення практик міжвідомчої взаємодії, а також активне залучення громадських організацій і волонтерських спільнот. Реалізація окреслених напрямів сприятиме трансформації соціально-правового захисту з переважно формалізованої системи у справді підтримувальний механізм, орієнтований на гідність, потреби та ресурси Захисників і Захисниць України та їхніх родин.

Висновки до другого розділу

У другому розділі представлено результати аналізу сучасного стану надання соціально-правових послуг військовослужбовцям та членам їхніх сімей на рівні Дніпровської міської громади. Показано, що у Дніпрі сформовано розгалужену мережу суб'єктів підтримки, до якої належать структурні підрозділи органів місцевого самоврядування, комунальні заклади соціальної сфери, заклади охорони здоров'я, територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, система безоплатної правничої допомоги, а також потужний сектор громадських і благодійних організацій. Сукупна діяльність цих інституцій формує багаторівневу локальну систему допомоги Захисникам і Захисницям України та їхнім родинам.

Водночас встановлено, що практична реалізація нормативно визначених гарантій на рівні громади є нерівномірною та фрагментованою. Серед ключових проблем виокремлено кадровий дефіцит у сфері соціальної роботи, психологічної допомоги, реабілітації та правового супроводу; перевантаженість наявних фахівців; складність і тривалість бюрократичних процедур; недостатній рівень міжвідомчої координації, що призводить як до дублювання функцій, так і до недостатнього охоплення окремих напрямів підтримки. Додаткові бар'єри пов'язані з цифровим розривом, недостатньою поінформованістю військових і їхніх родин про свої права, психологічними перешкодами й недовірою до державних інституцій.

Особливої уваги, як засвідчив аналіз, потребують сім'ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України, військовослужбовців, які перебувають у полоні чи вважаються зниклими безвісти, а також ветерани з інвалідністю. Саме ці категорії стикаються з найбільш складними, довготривалими й емоційно виснажливими процедурами оформлення статусів і виплат, доступу до реабілітаційних, психологічних та соціальних послуг. Виявлено також недостатність спеціалізованих програм підтримки

дітей військовослужбовців, сімейного консультування, тривалих програм психосоціальної реабілітації та професійної реінтеграції ветеранів.

Розгляд діяльності громадських і благодійних організацій (ветеранських просторів, фондів, професійних об'єднань тощо) показав їх компенсаторну, інноваційну та «мостову» роль між отримувачами послуг і державними структурами. Саме вони забезпечують гнучкість, адресність, розвиток груп взаємодопомоги, сімейних клубів, просвітницьких і адвокаційних ініціатив. Водночас подальший розвиток їхнього потенціалу потребує стабільного ресурсного забезпечення, інституційного визнання та системної співпраці з органами місцевого самоврядування.

Сформульовані у розділі рекомендації стосуються посилення інтегрованих послуг на рівні громади, розвитку міжвідомчої взаємодії, професіоналізації діяльності фахівців, розбудови програм психологічної, соціальної та професійної реабілітації, а також удосконалення інформаційно-цифрової інфраструктури доступу до послуг, зокрема для ветеранів з інвалідністю та їхніх родин. Таким чином, результати практичного аналізу підтверджують необхідність переходу від переважно формального виконання гарантій до побудови клієнтоцентричної, чутливої до контексту війни системи соціально-правового захисту, здатної забезпечити гідну підтримку військовослужбовців та членів їхніх сімей на рівні територіальних громад.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного дослідження особливостей системи соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей свідчить про досягнення поставленої мети, виконання всіх завдань наукового пошуку і дає підстави сформулювати такі висновки.

1. Аналіз наукових джерел дав змогу встановити, що соціально-правовий захист військовослужбовців є багаторівневою та динамічною системою, яка охоплює правові, соціальні, психологічні, медичні, реабілітаційні та освітні компоненти. Визначено, що специфіка цього захисту пов'язана з підвищеними ризиками військової служби, необхідністю врахування травматичного досвіду, складних життєвих обставин та підвищеною вразливістю окремих категорій сімей.

2. Дослідження нормативно-правової бази засвідчило її фрагментарність, значну кількість розпорошених норм і необхідність систематизації у зв'язку з новими викликами повномасштабної війни.

3. Вивчення соціальних ризиків та потреб військовослужбовців і членів їхніх сімей засвідчило, що вони включають не лише матеріально-побутові труднощі, а й значні психоемоційні, правові, медичні та освітні виклики. Серед ключових ризиків визначено: хронічне виснаження військових, ризик поранень та інвалідизації, складні процедури оформлення статусів і виплат, труднощі професійної реінтеграції після демобілізації, правову невизначеність у випадках полону чи зникнення безвісти. Особливо вразливими є сім'ї військовослужбовців, на які одночасно припадає емоційне навантаження та значні адміністративні труднощі; вони стикаються з обмеженою доступністю психологічної підтримки та нестачею спеціалізованих програм для дітей.

4. Аналіз сучасного стану надання соціально-правових послуг військовослужбовцям та членам їхніх сімей на рівні Дніпровської міської громади показав, що у громаді сформовано розгалужену мережу суб'єктів

підтримки: структурні підрозділи органів місцевого самоврядування, комунальні установи, медичні та реабілітаційні заклади, система безоплатної правничої допомоги, територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, а також активний сектор громадських і благодійних організацій. Їх сукупна діяльність забезпечує багаторівневий доступ до послуг для військовослужбовців, ветеранів та їхніх сімей.

Разом з тим виявлено низку системних проблем: кадровий дефіцит, перевантаження фахівців, складні бюрократичні процедури, недостатній рівень міжвідомчої координації, обмежена доступність спеціалізованих психологічних і правових послуг, слабкий розвиток сімейного консультування, підтримки дітей військових, тривалої реабілітації та професійної адаптації ветеранів. Додатковими бар'єрами є цифровий розрив, недовіра до інституцій та недостатня поінформованість отримувачів послуг.

5. Встановлено, що громадські та благодійні організації відіграють компенсаторну та інноваційну роль, оскільки забезпечують гнучкі, адресні та оперативні форми підтримки, організовують психологічні групи, простори соціальної взаємодії, адвокаційні ініціативи. Водночас їхній потенціал потребує стабільного ресурсного забезпечення й налагодженої співпраці з муніципальним сектором.

6. На основі практичного аналізу сформовано комплекс рекомендацій для посилення клієнтоцентричності системи, зміцнення інтегрованих послуг, розширення психологічної та реабілітаційної підтримки, розвитку міжвідомчої взаємодії, удосконалення інформаційно-цифрової інфраструктури, підвищення компетентності фахівців та посилення підтримки сімей військовослужбовців.

Виконання поставлених завдань дало змогу всебічно оцінити структуру, зміст і проблемні аспекти системи соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Теоретичні узагальнення та результати практичного аналізу підтверджують необхідність переходу від

формального виконання гарантій до клієнтоцентричної, контекстно чутливої системи, здатної забезпечити реальний доступ до якісної підтримки.

Отримані результати дослідження можуть бути використані у науковій, освітній та практичній діяльності, а також для подальшого удосконалення локальних механізмів соціально-правової підтримки в умовах воєнного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейчук С. К., Морушко О. О., Гасяк М. С. Стан пенсійного забезпечення військовослужбовців і членів їхніх сімей. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2021. Т. 31, № 2. С. 75–80.
2. Андріїв В. В. До проблеми соціального захисту сімей з дітьми. *Аналітичне-порівняльне правознавство* / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2023. №3. С. 173–177.
3. Анпілогова Б. Ю. Соціальний захист як особливий соціально-правовий феномен. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право* / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород, 2023. Т. 1. Вип. 79. С. 291–297.
4. Бабич Н. О. Особливості реалізації соціальної функції держави щодо військовослужбовців та їх сімей. *Соціальне право*. 2023. № 1. С. 6–12.
5. Бейкун А., Клачко А. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 90–94.
6. Борисенко Т. В. Актуальні питання соціально-правового захисту військовослужбовців в Україні. *Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану* : матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30 черв. 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 17–19.
7. Бортняк К. В., Макарова Т. П. Сучасний стан адміністративно-правової системи соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2024. Том 35 (74). № 2. С. 130–139.
8. Бурлака О. С. Щодо питання визначення сутності соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. №. 1. С. 16–19.

9. Вікторова Л. В. Соціальна допомога військовослужбовцям в умовах війни: аналіз політик та практик в Україні. *Theoretical and empirical scientific research: concept and trends* : Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference (Oxford, June 23, 2023). Oxford : P. C. Publishing House, 2023. С. 48–51.

10. Габлей Н. Г., Гаргат-Українчук О. М. Деякі правові аспекти реалізації права військовослужбовців на судовий захист в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 62–64.

11. Гордієнко Є. П. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту учасників бойових дій. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 1, Ч. 1. С. 117–125.

12. Гринько Р. В., Мота А. Ф., Петреченко С. А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161–166.

13. Державний стандарт соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей : наказ Міністерства соціальної політики України від 11.04.2024 № 175-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0828-24#Text>

14. Джус, О., Беспалько, А., Кравець, Д. Соціальний супровід військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах правового режиму воєнного стану. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. Вип. 4. С. 41–45.

15. Ковальов Д. І. Правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2025. Випуск 89: частина 2. С. 441–445.

16. Ковтун А. Ю. Актуальні проблеми у сфері соціальної підтримки військовослужбовців та їхніх сімей. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2024. Випуск 2. С. 44–47.

17. Козинець О. Г., Лугина Є. Ю. Конституційні засади захисту прав військовослужбовців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2025. Випуск 89: частина 1. С. 210–215.

18. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

19. Лахтадир С. Правові гарантії захисту прав і свобод військовослужбовців. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. С. 17–21.

20. Логвінова О., Рассказова О. Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями в умовах тривалого конфлікту на сході України. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. Вип. 2 (7). С. 61–72.

21. Мазуренко Л. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 223–231.

22. Макарова Т. П. Захист соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 300 с.

23. Малюга Л. Ю. Форми і способи соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Університетські наукові записки*. 2023. №. 5. С. 82–94.

24. Марко І. Ю., Марко Є. І., Чернишова І. М. Зарубіжний досвід забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського*. 2019. № 2. С. 135–142.

25. Матрос О., Балдинюк О. Соціально-правовий захист ветеранів війни та членів їхніх сімей. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2025. Випуск 1. С. 43–47.

26. Мозальов В. Є., Салій І. Ю. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України в умовах збройної агресії Російської Федерації. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 5(69). С. 110–115.

27. Мусієнко А., Тургенєва А. Соціально-правова підтримка сімей військовослужбовців: виклики воєнного часу та напрями вдосконалення державної політики. *Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (23–24 жовтня 2019 року) : збірник наукових статей / Бердянський державний педагогічний університет ; укладачі : К. В. Петровська, А. С. Попова. Запоріжжя : БДПУ, 2025. С. 208–212.

28. Норчук Ю., Доронін О. Актуальні питання розвитку соціального захисту військовослужбовців: з досвіду країн НАТО. *Розвиток законодавства України у сфері оборони: проблеми адаптації до стандартів НАТО та шляхи їх вирішення* : матеріали наук.-практ. конф. м. Київ, 23 квіт. 2021 р. / упоряд.: П. П. Богуцький, В. Г. Пилипчук, С. О. Дорогих. Київ, 2021. С. 225–229.

29. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII : станом на 27.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

30. Павленко В. С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 131–133.

31. Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 719 : станом на 11.03.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2016-%D0%BF#Text>

32. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168 : станом на 01.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF/ed20250901#Text>

33. Півненко Л. В. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2023. Випуск 1. С.137–143.

34. Пінчук Р. С., Письменна О. П. Покращення соціального і правового захисту військовослужбовців ЗСУ як запорука формування професійного війська. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 60. С. 83–89.

35. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI: станом на 04.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/ed20250704#Text>

36. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII : станом на 22.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

37. Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2017 № 704 : станом на 18.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text>

38. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII : станом на 12.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

39. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III : станом на 26.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>

40. Про затвердження Положення про добровольчі формування територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1449 : станом на 6.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-п#Text>

41. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від

14.08.2008 № 402 : станом на 22.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text>

42. Про затвердження Порядку виплати військовослужбовцям Збройних Сил України підйомної допомоги : наказ Міністерства оборони України від 05.02.2018 № 45 : станом на 01.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-18#Text>

43. Про затвердження Порядку організації надання реабілітаційної допомоги на реабілітаційних маршрутах : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16.11.2022 № 2083. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1516-22#Text>

44. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII : станом на 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

45. Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 13.12.2023 № 2118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>

46. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 22.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20250922#Text>

47. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX : станом на 16.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

48. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 01.01.1992 № 2262-XII : станом на 07.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>

49. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV : станом на 04.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>

50. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII : станом на 27.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

51. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII : станом на 22.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

52. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII : станом 12.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/ed20250912#Text>

53. Радченко О. М. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в Україні: виклики сучасності. *Альманах права*. 2017. № 8. С. 365–371.

54. Рядінська В. О., Епель О. В. Соціальний захист військовослужбовців в Україні: шляхи удосконалення. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 29. С. 123–133.

55. Семигіна Т. В. Сучасна соціальна робота. Київ : Академія праці, соціальних відносин та туризму, 2020. 275 с.

56. Сидоренко О. А. До питання соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців у сфері соціального захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. Вип. 79, Ч. 1. С. 343–347.

57. Стрельбицька Л. М., Стрельбицький М. П. Соціально-правовий захист особового складу сектору безпеки і оборони України в сучасних умовах. *Інформація і право*. 2022. №3(42). С. 89–96.

58. Сціборовський А. Військовослужбовець як суб'єкт сімейних відносин та захисту сімейних прав: питання правового статусу у правовій доктрині та законодавстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2025. Випуск 91: частина 1. С. 444–448.

59. Тімофєєва М. І. Сутність соціального захисту населення. *Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2016. № 6 (230). С. 169–174.

60. Трофименко А. В. Правові засади соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Історія. Політологія. 2017. Вип. 18. С. 374–381.

61. Турбан В. В. Реабілітаційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій у центрах соціальних служб: етичний аспект. *Творча спадщина Г. С. Костюка: історія та сучасність*. 2018. С. 345–346.

62. Умаєв Б. Б. Особливості соціального захисту військовослужбовців і працівників Служби безпеки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. Вип. 70. С. 248–252.

63. Хрящевська Л. Нормативно-правове забезпечення та проблеми соціального захисту учасників антитерористичної операції та членів їх сімей. *Etniak*. 2018. Vol. 2. № 4 (24). Р. 87–91.

64. Циганок В. М. Сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. *Аналітичне-порівняльне правознавство* / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Бєлов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2023. №6. С. 377–381.

65. Чудик-Білоусова Н. І. Нові соціальні ризики як підстава соціального забезпечення в Україні. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1 (53). С. 82–108.

66. Шевердіна В. Правова основа соціального забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей за законодавством України: сучасний стан. *Право та інноваційне суспільство – Law and innovative society*. 2024. № 1(22). С. 32–38.

67. Шолудько Ю. О. Соціальний захист військовослужбовців за законодавством України. *Актуальні проблеми сучасного права*. 2018. С. 55–68.

68. Шопіна І. М. Система соціального-правового захисту військовослужбовців та членів добровольчих формувань територіальних громад. *Академічні візії*. 2025. №43. С. 1–14.

69. Яригіна Є. П. Соціальне забезпечення сімей з дітьми: міжнародний досвід та українська модель : монографія. Х. : Монолит, 2016. 196 с.